

רבי שמעון בר יוחאי - בין המערה לטבריה

ואמרתם כה לחי, רבי שמעון בר יוחאי: (פיוט לשבת, ל"ג בעומר וכל השנה).¹

מסכת שבת דף לג עמוד ב – ההסתרות במערה²

יתבי רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון, ויתבי יהודה בן גרים גבייהו. פתח רבי יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו: תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. רבי יוסי שתק. נענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר: כל מה שתקנו - לא תקנו אלא לצורך עצמן, תקנו שווקין - להושיב בהן זונות, מרחצאות - לעדן בהן עצמן, גשרים - ליטול מהן מכס. הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם, ונשמעו למלכות. אמרו: יהודה שעילה - יתעלה, יוסי ששתק - יגלה לצפורי, שמעון שגינה - ייהרג.³

..... הלך הוא ובנו ... והתחבאו במערה.⁴ התרחש נס ונברא להם חרוב ומעין מים. והיו פושטים בגדיהם והיו יושבים עד צווארם בחול. כל היום למדו [תורה] ובזמן התפילה היו מתלבשים, מתכסים ומתפללים וחוזרים ופושטים את בגדיהם כדי שלא יבלו. ישבו שתיים עשרה שנה במערה. בא אליהו ועמד על פתח המערה, אמר: מי יודיע לבר יוחאי שמת הקיסר ובטלה גזירתו? יצאו. ראו אנשים חורשים וזורעים. אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חיזרו למערתכם!

חזרו והלכו וישבו שנים עשר חודש. אמרו: משפט רשעים בגיהנום - שנים עשר חדש. יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם! יצאו. כל מקום שהיה מכה ר' אלעזר - היה מרפא ר' שמעון. אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה. ערב שבת עם חשכה ראו ההוא סבא (זקן אחד) שהיה אוהז בידו שני בדים של הדסים ורץ בין השמשות. אמר לו: אלה למה לך? - אמר להם: לכבוד שבת. - ויספיק לך אחד? - אחד כנגד זכור, ואחד כנגד שמור. - אמר לו לבנו: ראה כמה חביבין מצות על ישראל! נתישבה דעתם. שמע רבי פנחס בן יאיר חתנו ויצא לקראתו. הכניסהו לבית המרחץ והיה מטפל בבשרו. ראה (רבי פנחס) שהיו סדקים בגופו (של ר' שמעון) והיה בוכה ונשרו דמעות מעיניו וציערו אותו. אמר לו: אוי לי שראיתך בכך! - אמר לו: אשריך שראיתני בכך, שאילמלא לא ראיתני בכך - לא מצאת בי כך. בתחילה, כאשר היה מקשה רבי שמעון בן יוחאי קושיא - היה מתרץ לו רבי פנחס בן יאיר תריסר תירוצים. לבסוף, כאשר היה מקשה רבי פנחס בן יאיר קושיא - היה מתרץ לו רבי שמעון בן יוחאי עשרים וארבעה תירוצים.⁵

אמר (ר' שמעון בר יוחאי): הואיל והתרחש לי נס אלך ואתקן דבר, שכתוב: "ויבא יעקב שלם ... ויחן את פני העיר" (בראשית לג יח), ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו. "ויחן את פני העיר" - אמר רב: מטבע תיקן להם. ושמואל אמר: שווקים תיקן להם. ורבי יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם.⁶ אמר: יש כאן דבר שצריך תיקון? - אמרו לו: יש כאן מקום של ספק טומאה והכהנים מצטערים להקיפו. אמר: היש אדם היודע

¹ קשה מאד לסקור דמות כה מורכבת כמו זו של רבי שמעון בר יוחאי (רשב"י) בדף אחד, מה גם שמתוך האוסף העצום הסיפורים והאמירות המיוחסים לו, קשה לדעת איזה הוא מקור נאמן ומתי נכתב ואיזה 'הודבק' לדמותו הכריזמטית של רשב"י. נסקור איפוא רק מעט מן המעט, רק מקורות בהם מוזכר שמו במפורש ולא ר' שמעון סתם, ונתמקד לצורך העניין סביב סיפור המערה המוכר.

² לשון הגמרא הוא בארמית ברובו. התרגום לעברית נעשה בעזרת שטיינזלץ, אך כולו באחריותנו.

³ נפנה רגע לעניין צדדי. מקטע זה אנו לומדים על היחס השונה למלכות רומי בדור שאחרי מרד בר כוכבא, דור תלמידיו של ר' עקיבא שנהרג ככל הנראה במרד זה. השלמה בדיעבד, השלמה מרצון ולכתחילה, או שמא עדיין רוח המרד וההתנגדות. נראה לחבר קטע זה לקטע בגמרא עבודה זרה יח ע"א: "תנו רבנן: כשחלה רבי יוסי בן קיסמא, הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו: חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה? שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו, והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו, ועדיין היא קיימת, ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר מונח לך בחיקך! אמר לו: מן השמים ירחמו. אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש!". ר' חנינא בן תרדיון בשיטת רשב"י ואילו ר' יוסי בן קיסמא משהו בין ר' יוסי הגלילי כאן ור' יהודה.

⁴ לאחר שקודם התחבאו בבית המדרש ונעשה הדבר מסוכן. היציאה מבית המדרש למערה היא וודאי סימבולית.

⁵ משפט זה הוא מקור חשוב, בגמרא, לראייה של הסתגרות רשב"י ובנו במערה, לא כמעשה פרוזאי ובדיעבד של הימלטות מציפורני הרומאים, אלא גם כמעשה רוחני ולכתחילה של התעלות וזיכון. תורתו של רשב"י הוכפלה במערה. פנחס בן יאיר חתנו, דמות מופתית בפני עצמה, רואה את הסדקים בגופו של חותנו, ורשב"י עונה לו בחיבורים ברוחו.

⁶ בשל השוואה זו למעשיו של יעקב שחן את פני העיר (שכם! = טבריה!) כשנכנס לארץ, נמצא מעשה רשב"י והמערה, בקצרה, גם במדרש בראשית רבה עט ו וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו **ויחן את פני העיר** בפרשת וישלח. ראו שם הקטע על טבריה: "באו ונתרפאו באותו מרחץ של בית מקר. אמר לו בנו: אבא, כל אותה טובה עשתה לנו טבריה ואין אנו מטהרים אותה מן המתים? אמר: צריכים אנו לעשות טובה כדרך שהיו אבותינו עושים שהיו עושים איטלוסין ומוכרין בזול. אמר: צריכין אנו לטהר את טבריה".

שהייתה מוחזקת כאן טהרה? אמר לו ההוא סבא: כאן קיצץ בן זכאי תורמסי תרומה. עשה אף הוא כך. כל מקום שהיה קשה - טיהרו, וכל מקום שהיה רפה - ציינו. אמר ההוא סבא: טיהר בן יוחי בית הקברות! - אמר לו: אילמלי (לא) היית עמנו, ואפילו היית עמנו ולא נמנית עמנו - יפה אתה אומר. עכשיו שהיית עמנו ונמנית עמנו, יאמרו: זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי חכמים לא כל שכן? נתן בו עיניו ומת. יצא לשוק, ראה את יהודה בן גרים, אמר: עדיין יש לזה בעולם? נתן בו עיניו, ועשהו גל של עצמות.⁷

בראשית רבה לה ג פרשת נח – יהודה בן גרים תלמיד של ר' שמעון בר יוחאי

דלמה. רבי יצחק ורבי יונתן ורבי יודן בן גרים הלכו לשמוע תורה מר' שמעון בן יוחאי. יש אומרים: פרשת נדרים ויש אומרים: פרשת נסכים. ונטלו הימנו רשות והמתינו שם עוד יום אחד, אמרו: צריכים אנו ליטול ממנו רשות פעם שנית.⁸

מסכת ברכות דף לה עמוד ב – המחלוקת עם רבי ישמעאל

תנו רבנן: ואספת דגנך - מה תלמוד לומר? - לפי שנאמר: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו והגית בו יומם ולילה" (יהושע א ח), יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנך" - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם" (ישעיהו סא ה). ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: "ואספת דגנך".⁹

מסכת ברכות כז ע"ב – כח ע"א – חלקו בסיפור הדחת רבן גמליאל

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו: תפלת ערבית רשות או חובה? אמר ליה: רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו: תפלת ערבית רשות או חובה? אמר לו: חובה. אמר לו: והלא רבי יהושע אמר לי רשות! אמר לו: המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש. כשכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל: תפלת ערבית רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל: חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק בדבר זה? אמר ליה רבי יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו

⁷ והסימות במקבילה בבראשית רבה עט: "בלילה עמד עם הארץ אחד ... נטל מת והטמינו. בבוקר אמר: אין אתם אומרים שטיהר בן יוחאי את טבריה? בואו וראו מת. בא (רשב"י) ועמד לו על גביו. אמר: גוזר אני על זה שעומד שירבץ ועל זה שרובץ שיקום. והיה כן". מקבילה נוספת לסיפור רשב"י במערה נמצאת בירושלמי שביעית פרק ט הלכה א ובמקורות מאוחרים יותר: אסתר רבה ג ז, קהלת רבה י א, פסיקתא דרב כהנא יא טז ומדרש תהלים מזמור יז. לא נאריך כאן בדיון והשוואת המקורות השונים (מה שבעצם מעניין מאד לעשות. מה שחשוב לעניינינו הוא שמכולם נראה שרשב"י שיצא מהמערה איננו אותו רשב"י שנכנס אליה. שלוש עשרה שנה במערה והמפגש לאחרים עם העולם החיצון עשו את שלהם. אמנם, עם יהודה בן גרים שהלך וסיפר למלכות הוא גמר חשבון קשה, אבל אולי עם שאר העולם למד להתפייס. נבחן את הדברים.

⁸ נעשה אתנחתא קלה/קשה בדמותו של ר' יהודה (או יודן) בן גרים (או בר גיוריי). כאן הוא נזכר לחיוב כתלמיד של ר' שמעון בר יוחאי, סיפור שחוזר גם בגמרא מועד קטן ט ע"א, מדרש תנחומא בראשית סימן יג, פסיקתא דרב כהנא פסקא יא - ויהי בשלח ואולי עוד. ראו בהמשך בראשית רבה שם ובגמרא מועד קטן שרבי שמעון מתייחס בכבוד אליו ולשני התלמידים האחרים ושולח אחרים זוג תלמידי חכמים לשמוע את דרשותיהם בדרך ואת בנו שיברכו אותו. ראו סיפור זה בדברינו **כיצד נפרדים** בדפים המיוחדים. לפער הגדול בין מקורות אלה באשר לדמותו של יהודה בן גרים הוצעו פתרונות מסוימים, חפשו ברשת "יהודה בן גרים", אך נראה שהיא נשארה דמות מעניינת וחידתית. גם עצם מתן התואר "בן גרים" שמעיד על מוצאו נשמע מוזר שהרי הלכה פסוקה היא שאין מזכירים לגר את מוצאו ועברו (בבא מציעא נח ע"ב, ראו גם האמורא: רב יצחק בר יעקב בר גיורי במספר מקומות בש"ס). ואולי לא בכדי נשמט המשפט האחרון בו ר' שמעון בר יוחאי הורג את יהודה בן גרים במקבילה בבראשית רבה עט ו (הערה 7 לעיל). נניח לדמות חידתית זו ונחזור לרבי שמעון בר יוחאי.

⁹ זו המחלוקת היסודית בין שיטת ר' ישמעאל ושיטת רשב"י לגבי היחס הרצוי בין פרנסה (עבודה, מלאכה) ולימוד תורה, עליה הרחבנו לדון בדברינו **ואספת דגנך** בפרשת עקב. וכבר הביעו האמוראים דעתם על מחלוקת זו וסיכמו בדברי אביי: "הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן" ובציווי של רבא לתלמידו שיצאו לעבודה "בין הזמנים", בחודשים ניסן ותשרי, כדי שלא יטרדו בפרנסה בשאר חודשי השנה. ואנו הפעם, בשאלה האם מחלוקת זו הייתה לפני כניסת רשב"י למערה או לאחר יציאתו ממנה. לאור סיפור המערה לעיל, נראה לומר שמחלוקת זו הייתה לפני כניסת רשב"י למערה, לפני שהכיר בחשיבות חיי המעשה. אך הנושא פתוח בפני שואבי המים להביע כל אחד ואחת דעתו ולמהר לשלחה אלינו.

בד' ... היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד...¹⁰ ואותו תלמיד - רבי שמעון בן יוחאי הוה.¹¹

מסכת פסחים דף קיב עמוד א – מאיים על רבי עקיבא

חמישה דברים צוה רבי עקיבא את רבי שמעון בן יוחי כשהיה חבוש בבית האסורין. אמר לו: רבי, למדני תורה. אמר: איני מלמדך. אמר לו: אם אין אתה מלמדני - אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות. אמר לו: בני, יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק. אמר לו: ומי בסכנה? והלא עגל בסכנה.¹²

מסכת שבת דף קלח עמוד ב – התורה לא תשכח

תנו רבנן: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנאמר: "הנה ימים באים נאם ה' אלהים והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי ה' " (עמוס ח יא) ... אמרו: עתידה אשה שתיטול ככר של תרומה ותחזור בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, לידע אם טמאה היא ואם טהורה היא, ואין מבין ... תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: חס ושלום שתשתכח תורה מישראל, שנאמר: "כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא כא).¹³

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דיוסע פרשה ב – ניתנה התורה לאוכלי המן

"דבר יום ביומו" - ... ר' אלעזר המודעי אומר: כדי שלא ילקט אדם מהיום למחר ... מי שברא יום - ברא פרנסתו. ... ר' יהושע אומר: שָׁנָה אדם שתי הלכות בשחרית ושתיים בערבית ועוסק במלאכתו כל היום, מעלין עליו כאילו קיים כל התורה כולה. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן. הא כיצד? היה יושב ודורש ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומתכסה!¹⁴ הא לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה.¹⁵

¹⁰ וההמשך בסיפור המפורסם, על הדחת רבן גמליאל מהנשיאות בשל הפגיעה הזו בכבודו של ר' יהושע, שלא הייתה הראשונה, מינוי ר' אלעזר בן עזריה במקומו ("הרי אני כבן שבעים שנה"), פתיחת שערי בית המדרש לכל דורש ("אותו היום התווספו ארבע מאות ויש אומרים שבע מאות ספסלים לבית המדרש"), יצירת מסכת עדויות, רבן גמליאל ור' יהושע ממשיכים להתנצח בהלכה כאילו לא קרה דבר, רבן גמליאל מפיס את ר' יהושע, החזרת רבן גמליאל לנשיאותו, החלוקה בין רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה: "שבת של מ" (שכנראה לא האריכה ימים) ועוד. האם בכך מסתיים הסיפור?

¹¹ "הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר" (משלי יא יג) - כמה דיונות נשפכו וכמה קולמוסין נשתברו על פסוק זה ועל איסור רכילות. ראו דברי הביקורת של ר' יהודה בן בתירא על ר' עקיבא שמגלה שצ'לפחד הוא מקושש העצים המוזכר בספר במדבר פרק טו: "התורה כיסתו ואתה מגלה אותו?" (גמרא שבת צו ע"ב). וכאן, אחרי כל הסיפור הקשה על הדחת רבן גמליאל מנשיאותו, מגלה לנו הגמרא שאותו תלמיד שגרם לכל הסכסוך הקשה הוא לא אחר מרבי שמעון בר יוחאי! הדברים צריכים עיון, אך לעניינינו, נראה שכאן מדובר הרבה לפני סיפור המערה ולו רק מפני שרשב"י מכונה כאן תלמיד. ועל זה יכול כל אדם למצוא נחמה, שגם לאנשים גדולים וקדושים היו פעם משובות נעורים. כן, גם הם בני אדם. מאחורי כל גלימה מכובדת מסתתר ילד. ראו שתי האמירות בשיאה של שמחת בית השואבה: "יש מהן אומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו ... ויש מהן אומרים אשרי זקנותנו שכפרה את ילדותנו" (סוכה נג ע"א).

¹² גם זו אולי 'משובת נעורים' כשרשב"י התלמיד הנמרץ דורש מר' עקיבא רבו, שהיה חבוש בבית האסורים (ראו ברכות סא ע"ב במשל על השועל והדגים), ללמדו תורה, גם במקום הסכנה. שמעון התלמיד הצעיר שאש התורה בוערת בו, "מאיים" על ר' עקיבא, זה שלא היסס קודם להקהיל קהילות ברבים ללמוד תורה וכעת מצוי בבית הסוהר בשל כך, ש"יגיד עלי" לאבא יוחאי וזה יסמור אותו למלכות. ורשב"י הוא זה שבסופו של דבר נאלץ לברוח למערה מפחד המלכות. נראה שמתאים סיפור זה להתמקם לפני סיפור המערה ולא אחריו.

¹³ כשחבריו של רשב"י מתכנסים בכרם ביבנה (באושא? בשלפי השמד? ראו שיר השירים רבה ב ג) ומביעים את חששם שעתידה תורה להשתכח מישראל, עקב הגזירות הקשות, הוא עומד ומכריז: "חס ושלום שתשתכח תורה מישראל, שנאמר: כי לא תשכח מפי זרעו". וכשהם דנים מהו המעוות שלא יכול לתקון שעליו מדבר קהלת (פרק א פסוק טו) ומציעים הצעות מהצעות שונות (קרובן הרגל, ממזר וכו'), עומד רבי שמעון בן יוחי ומכריז: "אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן בתחילה ונתעוות, ואיזה? זה תלמיד חכם הפורש מן התורה" (גמרא חגיגה ט ע"א). (האם מכוון כאן ר' שמעון בר יוחאי לאדם מסוים?). ובירושלמי ברכות פרק ט הלכה ה: "תני רבי שמעון בן יוחאי אומר: אם ראית את הבריות שנתייאשו ידיהן מן התורה מאד, עמוד והתחזק בה ואתה מקבל שכר כולם". אין לדעת מתי בדיוק אירע מאורע זה ונאמרו אמירות אלה, אך לנו נראה למקם אותם לפני סיפור המערה, לרשב"י הצעיר והנמרץ שאולי בשל כך גם נרדף. ולצד כל זאת, ראו דברינו [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך, ושם הזכרנו מעגלים של שכחה וייסוד התורה מחדש ובהם גם רבי שמעון בר יוחאי. ראו גם דברינו [מי ימנע את שכחת התורה](#) בדפים המיוחדים.

¹⁴ בלשון תמיהה, היינו, כיצד יכול אדם לשבת ולהתרכז בלימוד תורה אם הוא כל הזמן דואג מה יהיה לו לאכול וללבוש.

¹⁵ נראה לכאורה שחזרנו למחלוקת רשב"י עם ר' ישמעאל שראינו בגמרא ברכות לה לעיל והפעם בעימות עם ר' יהושע. שם הצענו שזו שיטתו של רשב"י לפני הכניסה למערה, שבעקבותיה ובעקבות המפגש עם אנשי המעשה, שינה ר' שמעון בר יוחאי את עמדתו. אך כאן אנו מציעים את האפשרות שלמרות הדמיון, מדובר לאחר יציאתו מהמערה. ביציאתו מהמערה מכיר רשב"י בעולם המעשה ומודה לר' ישמעאל כשיטה לכלל הציבור, אבל הוא (ולהלן גם בנו וחברים) בוחר להתכנס בעולם של מחויבות טוטאלית ללימוד תורה. לימוד תורה מושלם, שרשב"י לא מוותר עליו, ושניתן רק "לאוכלי המן" (ולכהנים המתפרנסים ממתנות כהונה). בדרשת הפסוק: "דבר יום ביומו" הוא מתחבר לדרשתו של ר' אלעזר המודעי המסמל את מידת הביטחון. ראו מסכת יומא עו ע"א: "שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי: מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה? אמר להם: אמשול לכם משל: למה הדבר דומה - למלך בשר ודם שיש לו בן אחד. פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה, ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה. עמד

מסכת שבת דף יא עמוד א – לא מפסיק אפילו לתפילה

תניא: חברים שהיו עוסקין בתורה - מפסיקין לקריאת שמע, ואין מפסיקין לתפילה. אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא כגון רבי שמעון בן יוחי וחביריו, שתורתן אומנותן. אבל כגון אנו - מפסיקין לקריאת שמע ולתפילה.¹⁶

מסכת מנחות דף צט עמוד ב – קיום "לא ימוש" בקריאת שמע

אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים "לא ימוש", ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ.¹⁷ ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ.¹⁸

מסכת ברכות דף ז עמוד ב – מתי היא עת רצון

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מאי דכתיב: "ואני תפלתי לך ה' עת רצון" - אימתי עת רצון - בשעה שהצבור מתפלל.¹⁹

מסכת סוכה דף מה עמוד ב – בני עלייה

ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי: יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה. ואילמלי²⁰ אליעזר בני עמי - מיום שנברא העולם ועד עכשיו. ואילמלי יותם בן עוזיהו עמנו - מיום שנברא העולם עד סופו. ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי: ראיתי בני עלייה והן מועטין, אם אלף הן - אני ופְּגִי מהן, אם מאה הם - אני ובני מהן, אם שנים הן - אני ובני הן.²¹

מסכת סוטה דף מב עמוד א – קריאת שמע כמגן

ופסק מזונותיו בכל יום, והיה מקביל פני אביו כל יום. אף ישראל, מי שיש לו ארבעה וחמישה בנים היה דואג ואומר: שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולן מתים ברעב, נמצאו כולן מכוונים את לבם לאביהן שבשמים". את ההסתפקות במועט והתלות היום-יומית למד רשב"י במערה. והגם שביציאתו הבין שאין העולם יכול לנהוג כמוהו, שתמה תקופת המדבר הניסית, הוא ימשיך בה. הוא יהיה מאוכלי המן, מדור המדבר, מהעומדים לרגלי הר סיני (להלן) שרק להם ניתנה התורה השלימה והמלאה. הוא יבנה לו מערה רוחנית בה אין גם חרוב ומעין שמסמלים אספקה שוטפת גם אם צנועה.

¹⁶ רשב"י ובנו כבר אינם לבד ויש להם חברים שתורתם אומנותם והם בדרגת לימוד תורה כה גבוהה עד שאינם מפסיקים את לימודם על מנת לעמוד ולהתפלל. ראו מקבילה לסוגיה זו בירושלמי שבת פרק א הלכה ב (וכן בברכות פרק א הלכה ב) ושם משמע שאפילו לקריאת שמע אין רשב"י מפסיק. כל כולו מצוי בעולמה של תורה. ראו שם דבריו שאילו היה נוכח בשעת מעמד סיני היה מבקש (תובע) מהקב"ה שיתן לאדם שני פיות, אחד ללימוד תורה והשני לכל שאר צרכיו (כנראה גם לתפילה וקריאת שמע). אבל עכשיו שהוא רואה כמה לשון הרע יש בעולם, חו"ח מה היה קורה אילו לאדם היו שני פיות! ושם אגב משמע שר' יוחנן אינו מסכים עם רשב"י משום שהוא סבור: "הלוואי שיתפלל אדם כל היום" (דברינו בדפים המיוחדים). ורשב"י שאינו מפסיק לתפילה ולקריאת שמע, בכל זאת מודה שמפסיקים למצוות כגון: שופר, סוכה, מצה וכו', שהרי "הלמד שלא לעשות, נוח לו שלא נברא". נראה לומר שגם מקור זה מיוחס לרשב"י אחרי שיצא מהמערה, כפי שראינו במכילתא על אוכלי המן לעיל.

¹⁷ ראו גמרא חגיגה ה"ב ע"ב שר' יוחנן אמר דברים דומים גם על תלמידי חכמים, בעת שפיס את דעתו של רב אידי אביו דרבי יעקב בר אידי שהיה עוסק בדרך ארץ שלושה חודשים ויום אחד בתקופה זו בא לבית המדרש. והיו החכמים מקניטים אותו וקוראים לו "בר בי רב דחד יומא". וחלשה דעתו של רב אידי. נכנס רבי יוחנן לבית המדרש ודרש: "ואותי יום יום ידרשון ודעת דרכי יחפצון, וכי ביום דורשין אותי ובלילה אין דורשין אותי? אלא לומר לך: כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה - מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה כולה".

¹⁸ כאן וגם להלן דברי רשב"י מובאים ע"י ר' יוחנן מספר שנים רב לאחריו, וגם הוא מי שהקדיש את כל חייו ונכסיו לעיסוק בתורה (ראו שמות רבה מז ה). אך גם אם נאמר שר' יוחנן הוא שמביא את דבריו של רשב"י, מה פירוש עניין זה שרשב"י מסכים שבקריאת שמע וערבית מקיים אדם מישראל את הפסוק: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיק והגית בו יומם ולילה"? האם שינה רשב"י דעתו? האם הניח לעולם שיתנהג כמנהגו והוא (ובנו ויחידי סגולה אחרים) יהיה מאוכלי המן ומיושבי המערה הרוחנית?

¹⁹ לאחר שקבע שאין להפסיק בלימוד תורה, גם לתפילה, משבח רשב"י את ערכה הרב של התפילה בציבור. והרי לנו ערכים סותרים או אולי משלימים: לימוד תורה של יחידי סגולה מועטים, מול תפילה בציבור! האם אנחנו מתחילים לשמוע קול אחר של רשב"י? האם במערה לא עסק רק בתורה? האם גם התפלל כיונה במעי הדגה? האם התגעגע לציבור הפשוט בו הוא הפגין זלזול?

²⁰ ואם יהיה. אלמלי - אם כן. ולא במובן השכיח היום: אלמלא (או אילולי) - אם לא.

²¹ 'מדרש פליאה' זה ממשיך לכאורה את הקו האליטיסטי שראינו במדרשים הקודמים, ושאונו נוטים ליחסם לאחר יציאתו של רשב"י מהמערה הפיסית וכניסתו למערה הרוחנית. האמירה "אם שנים הם - אני ובני הם" היא הד ברור לאמירה "די לעולם אני ואתה", ביציאה מהמערה. אבל נראה להבין את "בני עלייה" לא רק כמי שתורתם אומנותם, לא (רק) במימד של לימוד תורה טוטאלי, אלא גם במימד אחר. ראו המקבילה בירושלמי ברכות פרק ט הלכה ב, שמובאת גם בבראשית רבה לה ב: "ר' חזקיה בשם ר' ירמיה אמר: כך אמר ר' שמעון בר יוחאי: אם רוצה אברהם לקרב מאצלו ועד אצלי, אני מקרב מאצלי ועד מלך המשיח. ואם אינו רוצה, יצטרף אחיה השילוני עמי ואנו מקרבים מאברהם ועד מלך המשיח. כך אמר ר' שמעון בר יוחאי: אין העולם יכול לעמוד בפחות משלושים צדיקים כאברהם אבינו. אם שלושים הם - אני ובני שנים מהם. ואם עשרים הם - אני ובני מהם. ואם עשרה הם ... ואם חמישה הם ... ואם שניים הם - אני ובני מהם. ואם אחד הוא - אני הוא". ראו שם הנס שהוא עושה: "בקעה בקעה התמלאי דינרי זהב - ונתמלאה". ושם גם המפגש הפלאי עם אליהו ור' יהושע בן לוי ומבחן הקשת. אדם שבימיו נראתה הקשת, אינו צדיק גמור, אומר רשב"י לאלהיו. אנחנו עוברים בהדרגה לרשב"י הצדיק. לרשב"י "שהוא מלומד בניסים" (גמרא מעילה יז ע"ב). זו כבר מערה אחרת. מערה שיש בה לא רק לימוד תורה טוטאלי שאין להפסיקו לקריאת שמע ולתפילה, אלא גם מערה של צדיקים שלוקחים על עצמם את עול דינו של כל העולם. בני עלייה שהעולם על כתפיהם ומגינים על הציבור.

"ואמר אליהם שמע ישראל" (דברים כ ג).²² מאי שנא שמע ישראל? אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: אמר להן הקב"ה לישראל: אפילו לא קיימתם אלא קריאת שמע שחרית וערבית - אי אתם נמסרין בידם.²³

ירושלמי סנהדרין פרק א הלכה ב – רשב"י מבקש שררה?

אמר ר' בא²⁴: בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו, כגון: רבי יוחנן בן זכאי מינה את רבי ליעזר ואת רבי יהושע. ורבי יהושע את רבי עקיבה. ורבי עקיבה את רבי מאיר ואת ר' שמעון (בר יוחאי). אמר: יִשָּׁב רבי מאיר תחילה. נתכרכמו פני ר' שמעון. אמר לו רבי עקיבה: דייך שאני ובוראך מכירין כוחך.²⁵

מסכת מעילה דף יז עמוד א – בשליחות לרומא

שפעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא ישמרו את השבת, ושלא ימולו את בניהם, ושיבעלו את נדות...²⁶ אמרו: מי ילך ויבטל הגזרות - ילך רשב"י שהוא מלומד בנסים, ואחריו מי ילך – ר' אלעזר בר' יוסי... אמר להו רבי יוסי: אנא אזלין דלמא עניש ליה ר' שמעון דקא מסתפינא. קביל עליה דלא ליענשיה, אפילו הכי ענשיה.²⁷

מדרש תהלים (בובר) מזמור יז – דוד מהרהר על רשב"י ודורו

"ממתים ידך ה' " - מדבר בדורו של שמד. ומהו היתה גבורתם? שמסרו נפשם על קידוש השם, ומתים מתחת ידך, שהיו מומתים על ידך. "ממתים מחדל" - אלו הנחבאים מפני הצוררים עד שעלתה גופם חלודה, כגון ר' שמעון בן יוחאי שעשה במערה הוא ובנו שלש עשרה שנים, עד שהעלה גופם חלודה...²⁸ באותה שעה נתבשר שחלקו עמהם לעולם הבא, באותן הטובות שכתוב בהן: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך" (תהלים לא כ). ישבעו בנים שנאמר: "והדרך על בניהם" (תהלים צ טז). "והניחו יתרו לעולליהם". "ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו" (תהלים יח נא)... אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אלו באים מכח התורה ומעשים טובים, אבל אני איני כח לפניך אלא כעני מבקש צדקה, שנאמר: "אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך" (תהלים יז טו) - עם אותן שיקיצו, שנאמר: "הקיצו ורננו שוכני עפר" (ישעיה כו ט).²⁹

מחלקי המים³⁰

²² דברי הכהן משוח מלחמה המעודד את העם לפני היציאה למלחמה: "וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרִבִּים הַיּוֹם לְמִלְחָמָה עַל-אֲיִבֵיכֶם אֲלֵי־יָדְךָ לְבַבְכֶם אֶל-תִּירְאוֹ וְאֶל-תַּחְפוּזוֹ וְאֶל-תַּעְרָצוֹ מִפְּנֵיהֶם: כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֲלֹךְ עִמָּכֶם הֲלֵלְחֶם לְכֶם עִם-אֲיִבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם".

²³ שוב אנו חוזרים לדרישה המינימלית של לימוד תורה כשיטת ר' ישמעאל בגמרא ברכות וכשיטת ר' יהושע במכילתא. האם שינה רשב"י את דעתו? מן הסתם לא, כפי שכבר הראינו. מה שנוגע ליחיד ולבני עלייה, אינו תקף לציבור ולשעת צרה. רשב"י התובע הגדול מעצמו ומהחיים, רשב"י המחמיר שגם אומר: "אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה" (ברכות לא ע"א והובא להלכה בשולחן ערוך הלכות תשעה באב אורח חיים תקס) וקובע: "אין לו להקב"ה בבית גזיו אלא אוצר של יראת שמים" (ברכות לג ע"ב), הוא גם סניגורם הגדול של ישראל בעת משבר וצרה. די להם לישראל שאומרים "שמע ישראל" שחרית וערבית, שיגברו על הצר הצורך אותם. ואגב, גם מכאן ניבטת דמותו הצעירה והנמרצת של רשב"י כמתנגד לעולה של רומא.

²⁴ בא בלשונו הקצרה של הירושלמי הוא אבא במקורות אחרים.

²⁵ רשב"י שכולו תורה ויראת שמים, שהכריז על עצמו כאחד מבני עלייה, שמלומד בנסים, שכל דאגתו לציבור, נפגע בעת שר' עקיבא מעדיף את ר' מאיר על פניו כיוורשו וממשיך דרכו (לפחות בשלב ראשון, בקדנציה הראשונה). את תשובת ר' עקיבא: דייך שאני ובוראך מכירים את כוחך, ניתן להבין ביותר מדרך אחת. כפיס וריצוי, בבחינת: הרי שנינו יודעים שבתורה אין למעלה ממך (ומה לך להיעלב ממינוי ושררה); אך אולי גם במשמעות של: שנינו הרי יודעים באיזו דרך אינדיבידואלית, סגפנית ומיוחדת בחרת רשב"י, איך במודע בחרת להתכנס במערה הרוחנית שיצרת סביבך גם לאחר שיצאת מהמערה הפיסית בה התחבאת מהרומאים. איך נעשית בן עלייה שתורתו אומנותו. זה כוחך האמתי וסגולתך. אז מה לך ולעסקי מינויים ותפקידים? על מה זה נעלבת ונפגעת? אתה ר' שמעון שפעם איימת עלי (גמרא פסחים קיט לעיל) שתלשין עלי ליוחאי אביך אם אלמדך תורה?

²⁶ בקטע שהשמטנו הולך תחילה לרומא לבקש על הגזירות, רבי ראובן בן איסטרובלי אלא שהוא נכשל בשליחותו, ראו במקור.

²⁷ ר' יוסי אביו של ר' אלעזר מתנדב לצאת לשליחות במקום בנו מחשש שרשב"י יקפיד עליו ויעניש אותו. רשב"י מבטיח שלא יקפיד ור' אלעזר יוצא איתו ובסופו של דבר הקפיד רשב"י. מעניין גם למקם סיפור זה לפני או אחרי המערה.

²⁸ חזרנו לסיפור המערה כפי שמסופר במקור מאוחר, מדרש שוחר טוב תהלים. ראו רשימת המקורות לסיפור המערה בהערה 7 לעיל. דוד רואה את צדקותו ולימוד תורתו של רשב"י וחבריו ותש כוחו. הכל כמובן עפ"י הדרשן המדבר בשמו של דוד ומסובב לשם כך את קורות העתים (כפי שלמשל משה רואה את ר' אליעזר דורש בפרה אדומה ועוד).

²⁹ אני, אומר דוד, אין בי כח לעשות כמעשיהם של רשב"י ובנו במערה, אני משול כעני המבקש צדקה (בחינם). ואם אנחנו במדרש שוחר טוב, ראו מזמור א סימן ב ההשוואה של חמשת ספרי תהלים עם חמישה חומשי תורה, ובסימן ח שם, בקשת דוד שכל ההוגה בספרי תהלים: "יהיו קורין בהם והוגין בהם, ונוטלין עליהן שכר כנגעים ואהלות". (והליטאים אומרים שדוד ביקש אך לא כתוב שנענה...). עכ"פ, כאן דוד מאד מצטנע בהשוואה עם רשב"י וחבריו. שוב, בראיית הדרשן שחי אחרי שניהם והופך את הסדר ביניהם. ואם כך דוד, מה נאמר אנחנו? גם אנו אין בנו כח לעשות כמעשיהם של רשב"י ובנו, אך יש בנו כח ללמוד את תורתם ומעשיהם בלי כחל ושרק, שהרי "אין עושים נפשות לצדיקים, דבריהם הם זכרונם" (ירושלמי שקלים פרק ב הלכה ה).

³⁰ להכין מים בצד המדורה, שמא תתגבר האש ותכלה את אשר נבנה וטופח בעמל רב של "ויחן את פני העיר".

מים אחרונים: באשר לטיהור טבריה מטומאת הקברים שפוזרו בה, ראו מסכת זבחים דף קיג עמוד א: "פעם אחד מצאו עצמות בלשכת דיר העצים, ובקשו לגזור טומאה על ירושלים. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בושה וכלימה היא לנו שנגזור טומאה על עיר אבותינו? איה מתי מבול? איה מתי נבוכדנצר?". לארץ ישראל היסטוריה ארוכה ומן הסתם נקברו בה רבים פה ושם, בעתות שלום כבעתות מלחמה (אלה שזכו לקבורה מסודרת) ומי שמחפש בה קברים, חזקה עליו שימצא כאלה. אבל רבי יהושע חיפש בה חיים של קדושה וטהרה ולא מתים של טומאה.